

LINGVOEKOLOGIYANING FAN SIFATIDA SHAKLLANISHI VA UNING O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA TUTGAN O'RNI

*Jumaboyeva Aziza Baxtiyor qizi, Urganch davlat
universiteti tayanch doktoranti*

THE FORMATION OF LINGUISTIC ECOLOGY AS A SCIENCE AND ITS ROLE IN UZBEK LINGUISTICS

*Jumaboeva Aziza Bakhtiyor kizi, doctoral student of Urgench sta
te university*

СОЗДАНИЕ ЛИНГВЭКОЛОГИИ КАК НАУКИ И ЕЕ РОЛЬ В УЗБЕКСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

*Джумабоева Азиза Бахтиёровна, базовый докторант
Ургенчского государственного университета*

<https://orcid.org/0009-0005-7276-5779>

e-mail:
aziza.bakhtiyorovna@icloud.
com

Annotatsiya: Ushbu maqolada lingvistik tadqiqotlarning yangi sohasi sifatida shakllangan lingvoekologiyaning ustuvor yo'nalishlari, ahamiyati va lingvoekologik tadqiqotlar shakli aniqlangan. Shu bilan birga jahon va o'zbek tilshunosligida ushbu soha bo'yicha erishilgan yutuqlar asosida o'zbek tili ekolingvistikasi uchun kelgusida bajarilishi lozim bo'lgan asosiy vazifalari belgilab berildi.

Kalit so'zlar: antroposentrik yo'nalish, lingvoekologiya, tilning hayotiyliigi, til ekologiyasi, nutq sofligi va me'yor.

Abstract: In this article, the priority directions, importance and the form of linguistic and ecological research developed as a new field is defined. At the same time, on the basis of the achievements in this field in world and Uzbek linguistics, the main tasks for the ecolinguistics of the Uzbek language to be fulfilled in the future were determined.

Key words: anthropocentric approach, linguoecology, language vitality, language ecology, speech purity and norm.

Аннотация: В статье определены приоритетные направления, значение и форма развития лингвистических и экологических исследований как нового направления. При этом на основе достижений в этой области мирового и узбекского языкознания были определены основные задачи эколлингвистики узбекского языка, которые предстоит решить в будущем.

Ключевые слова: антропоцентрический подход, лингвоэкология, жизнеспособность языка, экология языка, чистота и норма речи.

KIRISH. O'zbek tilshunosligi so'nggi yillar davomida ma'lum darajada o'sib, taraqqiyot ta'sirida paydo bo'layotgan masalalarni hal etishga diqqatini qaratdi. Jahon tilshunosligidagi singari o'zbek tilshunosligida ham endilikda e'tibor til strukturasi muammosidan tilning inson faoliyatining turli sohalaridagi vazifasiga ko'cha boshladi. Tilning sistem xarakteri, til birliklarining paradigmatic va sintagmatic xususiyatlari, o'zaro

munosabatini atroflicha tahlil etish kun tartibidan barqaror joy oldi. Jahon tilshunosligida antroposentrik yo'nalishda sotsiolingvistika, psixolingvistika, lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik, ekolingvistika kabi sohalarining yuzaga kelishi va rivojlanishi til ilmining obyekt hamda predmeti tadqiqiga ham yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Mazkur zamonaviy tilshunoslik yo'nalishlarining paydo bo'lishi haqida olim

Sh.Safarov quyidagicha ta'kidlaydilar: "Fanlar, sohalar integratsiyasi – zamon talabi. Hozirgi kunda "yakka otning changi chiqmas"ligi aniq bo'lib qoldi. Tilshunoslik ham o'z yondoshlari bilan juftlashmoqda..." [1:8]

MUHOKAMA VA NATIJA. Bugungi kunga kelib xalqimiz tushinishi qiyin bo'lgan o'zlashma so'zlar haddan ziyod ko'p ishlatilayotganligini ta'kidlash mumkin. Bu esa, o'z navbatida barchamiz uchun ancha murakkabliklarni yaratmoqda. Zamonaviy tilshunoslikda ushbu masalalarni o'rganadigan yangi yo'nalish sifatida lingvoekologiya fanini ko'rsatish mumkin. Lingvistika va ekologiya munosabatlariga asoslangan mazkur tadqiqotlar lingvoekologiya, til ekologiyasi, ekologik lingvistika, lingvistik ekologiya tushunchalari bitta ma'noni anglatuvchi termin sifatida birlashadi. Lingvoekologiya tilni saqlash, himoya qilish va odamlarning o'zaro munosabatlari ta'siriga qaratilgan lingvistik tadqiqotlarning integratsiyalashgan sohasidir. U tilning holatini baholaydi, tendensiyalarni tahlil qiladi va uni saqlab qolish usullarini belgilaydi. Jahon tilshunosligida lingvoekologik tadqiqotlarning asosiy yo'nalishlari sifatida quyidagilar tanlab olingan:

- tilning hayotiyliigi: til rivojlanishi va qo'llanilishiga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganadi;

- hissiy lingvoekologiya: tilning his-tuyg'ularga ta'sirini ko'rib chiqadi;

- qiyosiy lingvoekologiya: turli tillardagi lingvistik xususiyatlarni solishtiradi;

- axloqiy lingvoekologiya: tildan foydalanish bilan bog'liq axloqiy jihatlarni o'rganadi;

- pedagogik lingvoekologiya: til ta'limi va muloqot amaliyotiga e'tibor qaratadi.

Zamonaviy ekologik tilshunoslik sohasidagi tadqiqotlar asosan ikki bosqichda olib boriladi:

- makroekolingvistik darajada: mintaqaviy, jamoat, davlat va global ahamiyatga ega bo'lgan masalalar. Bu borada tadqiqotchilar sohasi til ziddiyatlari, til siyosati, tilni rejalashtirish, til genotsidi va boshqalarni o'rgangan. Bu sohada

jahon tan olgan eng muhim yutuqlardan biri fransuz tilshunosi L.Kalvening lingvoekologik nazariyasi – tillarning gravitatsion modeli (til galaktikasi). U lingvistik ichki, tashqi, gorizont va vertikal xilma-xillikni saqlashni qo'llab-quvvatlaydi va jahon tillarini gipersentrik, o'ta markazli, markaziy va periferik tillarga ajratadi va shu asosda davlat, jamiyat va xalqaro miqyosda o'zining ekologik til siyosatini taklif qiladi;

- mikroekolingvistik darajada: bu jabhada til va nutq faktlari sotsiolingvistika, psixolingvistika va ijtimoiy antropologiya fanlariga asoslangan holatda lingvoekologik nuqtayi nazar o'rganiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Ekolingvistika fani o'zining bu kabi tadqiqot yutuqlariga uzoq va mashaqqatli yo'llarni bosib o'tish orqali erishdi, albatta. Chunki jahon tilshunosligida ushbu masalalar bo'yicha dastlabki fikr-mulohazalar 1972-yilda E.Xaugen tomonidan e'lon qilingan bo'lib, 1990-yilda M.Xellideyning til ekologiyasi tadqiqiga bag'ishlangan asari chop etildi [5:371,381] va mazkur tadqiqotlar lingvoekologiya fanining shakllanishiga hamda rivojiga turtki bo'ldi. Taxminan 50 yil muqaddam E.Xaugen ekologiya metaforasini tilga tatbiq etib, u til ekologiyasini "har qanday til va uning muhiti o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarni o'rganish" [5:325,339] deb ta'riflagan. Ekolingvistika atamasining birinchi marta qo'llanilishi 1975-yilda fransuz sotsiolingvisti Jan Baptiste Marselesi nomi bilan bog'liq [6:3,11]. To'rt yil o'tgach, Salzinger tildan foydalaniladigan muhit muhimligiga ishora qildi va o'z izohlariga psixo-, neyro- va sotsiolingvistikani kiritdi. U.Makkey, A.Fill, P.Finke, L.J.Kalve, V.Trampe, I.Shtork, M.Dyoring, P.Myulxoysler kabi olimlar lingvoekologiyaning makrolingvoekologiya va mikrolingvoekologiya kabi yo'nalishlarini belgilab berdilar.

O'zbek tilshunosligida lingvoekologiya doirasida til softligi, o'zbek tilida me'yor buzilishi, tildan o'rinli foydalanish, tilni saqlab qolish kabi masalalar monografik yo'nalishda tadqiq etilmagan. A.Hojiev, A.Nurmonov, N.Mahmudov, R.Qo'ng'urov, E.Begmatov, Y.Tojiyev, R.Rasulov, Sh.Safarov, B.Yo'ldoshev, A.Mamatovlar tomonidan o'zbek tili softligini saqlash tamoyillari, tilni buzuvchi unsurlar,

tildagi ortiqchalik, purizm masalalari ma'lum ma'noda o'rganilgan. Faqat 2021-yilda Qo'ldoshev Nizomidin Ahmadalievich "Lingvoekologiya: o'zbek tilida til va nutq sofligining lingvokulturologik tadqiqi" mavzusida filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori dissertatsiyasi himoya qilgan. Ushbu tadqiqotning yuzaga kelishi lingvoekologiya sohasidagi muammolar: tilning buzilishi va yo'qolishining oldini olish, til birliklarini nutqda to'g'ri qo'llash yuzasidan yangicha yondashuvlar asosida ko'plab yutuqlarga erishdi.

XULOSA. Xulosa o'rnida, jahon tilshunosligida ushbu yo'nalish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarga asoslanib, o'zbek tili ekolingvistikasi uchun kelgusida har tomonlama o'rganilishi lozim bo'lgan asosiy vazifalari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

- o'zbek tilining faoliyatiga to'sqinlik qiluvchi omillarni aniqlash va ularga qarshi kurashish yo'llarini belgilash;

- til ahli ongida ona tiliga tabiiy mehr uyg'otish yo'llarini ko'rsatish;

- ekologik ishtirokning hissiy intellektini shakllantirish asoslarini ishlab chiqish;

- o'zbek tilining hayotiyligini ta'minlash chora-tadbirlarini belgilash;

- ekologik talablarni hisobga olgan holda terminologiyani, tarjimani takomillashtirish;

- onomastik makonda til agressiyasi namoyon bo'lishini to'g'ri tashkil etish;

- ikki tillilik va innovatsion texnologiyalarni takomillashtirishda til ekologiyesi yutuqlaridan foydalanishning eng maqbul yo'llarini taklif qilish.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Safarov Sh. Semantika. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2013.
2. Qo'ldashev N.A. Lingvoekologiya: til va nutq sofligining nazariy masalalari. Doktorlik dissertatsiyasi, 2020.
3. Abyzova Aina, Chukenayeva Gulim, Tlegenova Gulnur, & Sarzhigitov Erik. The Main Trends of Linguoecological Research. - World Journal of English Language Vol. 12, No. 7; 2022, Special Issue.
4. Джурабаева З. Ўзбек тилида экологик терминлар: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. - Тошкент, 2018.
5. Haugen, Einar. 1972. The ecology of language. In Anwar S. Dil (ed.), The ecology of language: Essays by Einar Haugen. Stanford, CA: Stanford University Press.
6. Marcellesi, Jean-Baptiste. 1975. Basque, Breton, Catalan, corse, flamand, germanique d'Alsace, Occitan: L'enseignement des «langues régionales». Langue Française 25.
7. Ҳожиёв А. Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати. - Тошкент: Ўқитувчи, 1985.
8. Маматов А. Нутқ маданияти ва тил нормасига оид терминлар ва тушунчалар изоҳи. - Тошкент: Баёз, 2014.
9. Ўринбоев Б., Ўринбоева Д. Ҳозирги ўзбек тилининг сўзлашув услуби. - Тошкент, 1991.
10. Қудратов Тошкент. Нутқ маданияти асослари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1993.

